

Voltaire (1696-1778)

François Marie Arouet de Voltaire [våltær]

Tekst/illustrasjoner:

Øyvind Olsholt/Salmonsens konversasjonsleksikon, Clipart.com

Filosofiske spørsmål:

Øyvind Olsholt

Sist oppdatert: 15. november 2003

Voltaire (1694-1778) var en samfunnskritiker og filosof og en av de ledende skikkelsene i den franske opplysningsfilosofien på 1700-tallet. I likhet med Montesquieu tilbragte han flere år i England og han skrev begeistret om alt det han så og hørte i her. Men selv om han oppnådde stor anerkjennelse, kom han også opp i mange vanskeligheter på grunn av skriftene sine. Han ble flere ganger kastet i fengsel og ble til og med kastet ut av landet. – Voltaire levde et dramatisk og innholdsrikt liv fra begynnelse til slutt. I denne første delen skal vi følge ham gjennom de første 40 årene av hans liv og se hvor viktig bl.a. engelsk politikk og samfunnsliv ble for hans forfatterskap.

Første del

En liflig ungdomstid?

François Arouet var knapt 10 år da han begynte på jesuittskolen Louis-le-Grande i Paris. Her lærte han latin og mange andre fag. Særlig latin var det viktig å beherske på denne tiden. Men det han nok satte mer pris på, var de mange muntre og rappe samværene med de andre elevene og lærerne ved skolen. François søkte allerede som barn etter grensesprengende utfoldelse og frihet og var nok ikke helt fornøyd da faren i 1710 bestemte at gutten skulle begynne på jusstudier. Det inntørkede og konservative jusfaget var ikke noe for unge François. Han trivdes best sammen med frisinnete mennesker som ikke var redde for å si sin mening, selv om meningene ikke alltid passet inn i det gode selskap. Også elsket han satiren, harselaset, latterliggjøringen av mennesker som tok seg selv for høytidelig eller som misbrukte sine maktposisjoner i samfunnet.

Faren la merke til hvilken retning det bar med gutten og fattet nok en beslutning: nå skulle François sendes til Haag i Nederland. Der hadde faren en venn, Marquis de Chateauneuf, som han skulle få være pasje hos. Men her gikk François rett hen og innledet et forhold til datteren av en hollandsk eventyrer! Slikt kunne det fort bli skandale av, så det ble dermed besluttet at François skulle sendes hjem igjen. Hjemme ble han satt til å arbeide som skriver på et kontor.

François var ennå ikke 20 år gammel da han fikk et uimotståelig tilbud fra hertugen av Sully: hertugen lovet å sikre ham økonomisk slik at han kunne fortsatte sin lovende forfattergjerning. Dermed kunne han slutte på det ufysiske kontoret og bryte med sin far. Etter kort tid begynte han nå å sende ut satiriske dikt til offentligheten, og reaksjonene lot ikke vente på seg: snart hadde han pådratt seg regentens – hertugen av Orléans – vrede. I 1716 ble han forvist fra Paris og i 1717 ble han kastet i fengsel – rett i den fryktede og foraktede *Bastillen*.

Når man først er så uheldig å havne i fengsel, ligger man i alle fall ikke og later seg...

Han ble dømt til 11 måneders fengsel. Mens han satt inne, skrev han et drama, en tragedie som het *Aedipe*. Dette stykket tilegner han regentens mor, kanskje for å blidgjøre regenten som hadde puttet ham i fengsel. Tilegnelsen undertegner han nå for første gang med *Arouet de Voltaire*. Det er usikkert hvor han har navnet «Voltaire» fra, men at det er et pseudonym, er det enighet om. Muligens fikk han ideen gjennom navnet på et av godsene sine som het «Veautaire» (uttales nesten likt). Han brukte forresten en rekke pseudonymer i løpet av sitt lange litterære liv. Men det var «Voltaire» som faktisk ble navnet hans – for samtiden og for ettertiden.

I fengselet begynte han også på et annet og mye større verk: *Henriade*. Dette var et såkalt nasjonalepos fordelt på 10 sanger hvor han priser de to franske kongene Henrik III og Henrik IV – særlig sistnevnte for hans medvirkning til avslutningen på religionskrigene på 1500-tallet. Men først og fremst handlet selvfølgelig dette eposet ikke om forlenget avdøde konger, men om brennbare politiske ideer i samtiden. Han går nemlig her til angrep på alle former for religiøs fanatisme og adelige privilegier samtidig som han lovpriser frihet for borgerne og toleranse i alle religiøse spørsmål. Så mye arbeid var det med dette verket at det ikke ble ferdig før i 1723, seks år senere.

Ah, England – frihetens og toleransens hjemland!

I motsetning til de fleste andre skribenter og kunstnere på denne tiden (og vel til alle tider), var Voltaire faktisk svært opptatt av penger, makt og innflytelse. Han menget seg med de rike og mektige og kastet seg stadig ut i diverse økonomiske spekulasjoner – med den følge at han etterhvert klarte å opparbeide seg litt av en formue. Dermed oppnådde han langt større grad av selvstendighet enn det som ble de fleste andre kunstnere til del. Og så var han dermed uavhengig av finansiell støtte fra adelige mesener (datidens sponsorer).

Noen ganger fikk han merke at han likevel ikke helt var akseptert i det gode selskap. På denne tiden fungerte nemlig ikke penger som den universalnøkkel til anerkjennelse og respekt som de gjør i vår tid. Det var altså ikke nok å ha penger, man måtte også ha den rette bakgrunn og den rette familie – og de rette oppfatningene. Særlig når det gjaldt det siste var Voltaire aldeles håpløs. Han la seg stadig ut med nye mennesker, særlig de rike og mektige, og i 1725 gikk det galt igjen. Etterat medlemmer av den aristokratiske familien Rohan hadde gjort narr av navnet hans, «Voltaire», serverte han den fornemme familien den ene spydigheten etter den andre. Dette førte til at han fikk en skikkelig omgang pryl. Men (dum)dristig nok tok Voltaire til motmæle og utfordret sin angriper enda en gang. Dette var ikke så lurt. Familien Rohan sørget nå for å få ham kastet tilbake til Bastillen hvor han denne gangen måtte sitte i hele fem måneder. Ikke nok med det, han slapp kun løs på betingelse av at han forlot landet.

Han var nå altså meget upopulær i de gode parisiske sirkler. Så da fant han ut at han skulle reise utenlands, nærmere bestemt til England. Han forlot Frankrike i 1726 og så godt likte han seg i England at han ble værende i tre år, helt til 1729. For en lettelse det var å komme til England! Dette var et land hvor en skarp samfunnskritiker som ham endelig kunne puste fritt. Her var det lov å si sin hjertens mening, her var det ingen som ble fornærmet over friske tanker og provoserende utspill. Her var det kort sagt albuerom og takhøyde. Her blomstret handel og industri og det klamme grep som kirken hadde over hele samfunnslivet i Frankrike

var her nesten som forduftet. Også her var det selvsagt religionsutøvelse og kirkemakt, men religionen var ingen tvangstrøye som alle måtte innrette seg etter. Her var det fritt frem for offentlig kritikk uten at debattantene ble kastet i fengsel etterpå.

Voltaire plukket raskt opp det engelske språket, både skriftlig og muntlig, og ble dermed kjent med engelsk diktning (bl.a. William Shakespeares skuespill som på den tiden var nærmest helt ukjent i Frankrike) og engelsk vitenskap – særlig matematikeren og fysikeren Isaac Newtons (1642-1727) og den politiske filosofen John Lockes (1632-1704) arbeider.

Da han la kursen hjemover igjen i 1729, var han derfor proppfull av nye ideer og struttet av nytt pågangsmot. Etter dette oppholdet var han blitt en enda mer glødende forkjemper for borgerfrihet og sunn fornuft, og en enda sterkere motstander av religiøs konformitet og underkastelse, enn han var før han dro.

«Lettre philosophiques»

Etter et par år med hektisk skribentvirksomhet i Frankrike var tiden moden for en ny imponerende bok fra Voltaires hånd. I 1734 ga han ut *Filosofiske brev* (Lettre philosophiques). I dette verket retter han et sviende angrep på det bakstreverske franske samfunn med bakgrunn i sine erfaringer fra det liberale engelske samfunnet.

Ordforklaringer

empirisme:

filosofisk lære som hevder at all kunnskap om virkeligheten må begynne med sansningen, ikke med tenkningen

rasjonalisme:

filosofisk lære som hevder at kunnskap om virkeligheten utgår fra tenkningen

I brevets form (brevene er fiktive) argumenterer han i kjent stil for religiøs åpenhet og toleranse, men denne gang også for et nytt syn på virkeligheten. Med utgangspunkt i Lockes empirisme mener han at vi må oppgi troen på at vi kan forstå virkeligheten utfra religiøse dogmer eller filosofiske forestillinger alene. Voltaire lar den berømte rasjonalistiske filosofen René Descartes (1596-1650) få på pukkelen nettopp fordi han hele tiden fortaper seg i filosofiske spekulasjoner og resonnementer istedenfor å vende seg mot det «virkelige» liv. En ekte filosof, mener Voltaire, observerer fakta og trekker slutninger fra disse, han graver seg ikke ned i virkelighetsfjerne grublerier.

Descartes er og blir en tåkefyrste i Voltaires øyne. Locke og Newton derimot...

Mot slutten av boken går Voltaire til frontalangrep på den franske kristne filosof og matematiker Blaise Pascal (1623-1662). Pascal hadde ment at den menneskelige fornuft kommer til kort overfor den kristne åpenbaring og at det beste vi kan gjøre er å innse vår syndighet og gjøre bot. Men ifølge Voltaire kunne dette umulig være selve meningen med livet. Var det ikke langt viktigere å gjøre noe aktivt i den verden vi lever i, var det ikke bedre å sikre lykke og velferd for flest mulig mennesker ved å gjøre fremskritt i kunst og vitenskap? Menneskets natur streber mot en slikt mål, hevder Voltaire.

Denne kortfattede publikasjonen utgjør et veiskille i tenkningens historie. Enda så liten den er oppsummerer den på fremragende måte tenkesettet til de europeiske opplysningsfilosofene på 1700-tallet. Ved sitt veltalende klarsyn demonstrerer den klart og tydelig hvor det moderne menneske er på vei.

Ideer til filosofiske samtaler

1. Personlig kunne Voltaire være både falsk, hevnjerrig, nytelsessyk og litt av en spyttlikker. Likevel beundrer vi ham idag for hans rettferdighetsiver og nådeløse kamp mot intoleranse og svik. Hva er egentlig sammenhengen mellom det faktiske liv vi lever og de tingene vi produserer (f.eks. tale og tekst)? Hva skjer med et menneske som lever på én måte, men forfekter en helt annen måte å leve på?

Det heter seg at det bør være «samsvar mellom liv og lære», men hvorfor det

egentlig? Hva er det som er så galt med å hevde at én ting er riktig og så gjøre noe helt annet? Er det mulig hele tiden å leve slik man mener at livet burde leves? Hvis ja, hvorfor er det da så få som gjør det? Hvis nei, hva er da poenget med å kreve samsvar mellom liv og lære? Burde vi ønske at flest eller færrest mulig mennesker var som Voltaire?

2. Voltaire tok seg pseudonymet «Voltaire». Idag er det vanlig å ta seg et kallenavn (nickname) når vi går på chat- og nyhetsgrupper på Internett. Hvorfor velger vi noen ganger å fremstå med et annet navn enn vårt eget? Er det fordi vi:

- er redd for at noen skal gjøre narr av navnet vårt?
- er mindre sårbare dersom ingen kjenner navnet vårt?
- tør å gjøre andre ting dersom vi er anonyme?
- kan fremstå som en annen enn den vi egentlig er?

Hvis vi svarer ja på flere av disse spørsmålene: betyr dette at navnet vårt er noe «hellig» som vi ønsker å beskytte? Eller føler vi kanskje at det er noe av oss selv i navnet vårt? Men hvordan kan noe av oss selv komme inn i selve navnet, er ikke navnet vårt et helt tilfeldig navn som foreldrene våre en gang ga oss?

3. Kunstnere har stort sett ikke så mye penger. Noen kunstnere bryr seg ikke om penger i det hele tatt. De lever fullt og helt for kunsten sin. Hva er forskjellen på en som lever for kunsten sin og en som lever for å tjene mest mulig penger? Hva ville du selv valgt? Lever en kunstner et bedre liv enn en som søker

Isaac Newton (1642-1727)

Engelsk fysiker og matematiker. Newton var den ledende skikkelse i den vitenskapelige revolusjonen på 1600-tallet. På bakgrunn av hans oppdagelse av de tre bevegelseslovene klarte han å formulere loven om universell gravitasjon (tyngdekraft). Innen matematikken var han den første til å formulere regning med uendelige store og uendelige små størrelser. Newtons verk *Principia Mathematica* fra 1687 er en av de viktigste enkeltverkene i hele den moderne vitenskapshistorie.

John Locke (1632-1704)

Engelsk filosof som innførte den nye tids tanker både i England og Frankrike. Hans tenkning var også en kilde til stor inspirasjon da den amerikanske grunnloven skulle skrives. Han er kjent som den første store filosof i den engelske empiristiske (erfaringsbaserte) tradisjon. Hovedbudskapet er at mennesket aldri kan oppnå sikker viten om selve virkeligheten, og at det ikke finnes noe slikt som «medfødte ideer». Vårt sinn er fra fødselen som en ubeskrevet tavle («tabula rasa») og det er gjennom erfaringen vi lærer alt vi vet, eller tror vi vet, om virkeligheten.

Locke var også en betydelig pedagog. Han mener at den beste moralske oppdragelse et barn kan få er å ha foreldre som går foran med et godt eksempel på måtehold. Å gå foran med sitt gode eksempel er langt bedre enn å lage regler og forskrifter. Locke legger også vekt på oppmuntring av barns naturlige anlegg og at barn og foreldre skal utvikle vennskap seg imellom.

rikdom? Eller er det kanskje omvendt? Går det an å være kunstner og søke rikdom samtidig? Er man en dårligere kunstner dersom man også er glad i penger?

Voltaire var som vi har sett en noe annerledes kunstner. Han tjente store penger på handel og spekulasjon og ble rik som en fyrste. Samtidig var han en stor forfatter som satte dype spor etter seg i verdenshistorien. Er han mer vellykket som menneske fordi han klarte både å skape stor kunst og tjene masse penger? Tror du bøkene og skriftene hans hadde blitt enda bedre om han ikke hadde vært så opptatt av å tjene penger? Eller er verkene hans slik de er nettopp fordi han var en slik grisk person som han var?

Penger har alltid vært et viktig middel for å oppnå respekt, beundring og anerkjennelse fra andre. Hvilke andre midler har vi til rådighet, hva annet enn å tjene penger kan vi gjøre for å vinne beundring fra menneskene rundt oss? Kan vi gjøre andre ting idag enn man kunne på 1700-tallet? Blir vi egentlig mer respektert og beundret jo mer penger vi har? Hva hvis vi mister alle pengene våre? Forsvinner respekten da? Var det isåfall egentlig tale om respekt i utgangspunktet?

4. Voltaire blir fornærmet + Voltaire får juling = Voltaire blir kastet i fengsel. Er dette rettferdig? Hvordan ville du dømt i denne konflikten? Er det grunner som taler for at Voltaire burde fengsles? Et det grunner som taler for at familien Rohan burde fengsles? Hvilke grunner veier tyngst? Spiller det noen rolle hvor aksepterte, hvor «godt likt», de to partene er i samfunnet?
5. Empirisme og rasjonalisme er to filosofiske retninger som har hvert sitt svar på spørsmålet om hvordan vi oppnår kunnskap om virkeligheten. Empirismen mener at alt begynner med sansning, rasjonalismen mener at alt kan tilbakeføres til tenkningen eller fornuften. Hva tenker du om dette spørsmålet? Hvordan ble du først klar over at du var du? Var det gjennom en tanke du plutselig fikk – eller var det fordi du har kjent og luktet og sett på kroppen din siden du var et lite spedbarn?

René Descartes (1596-1650)

Fransk filosof, matematiker og vitenskapsmann særlig kjent for sin *metodiske tvil* og for sin *dualisme*. Den metodiske tvil gikk ut på å tvile på så mye som det var mulig å tvile på for dermed å nå frem til noe som var absolutt sikkert. Han stilte derfor systematisk tvil ved alt: kirkelige utsagn, lover og regler, alt vi kan oppfatte med sansene, fornuftens utledninger. Etter dette prosessen er det bare en ting som ikke kan betviles, mente han, nemlig at når jeg tenker, så eksisterer jeg: «Jeg tenker derfor er jeg» (Cogito ergo sum).

Descartes utviklet også en strengt *dualistisk* filosofi hvor han skilte mellom *bevissthet* (*ånd*, *sjel*) og *materie*. F.eks. består mennesket både av sjel (bevissthet) og kropp (materie). Dyrene, derimot, har bare kropp, ingen sjel. Når dyr skriker (av smerte), er det derfor ikke fordi det lider (lide kan bare et vesen med bevissthet gjøre), men fordi det er «rusk i maskineriet». Descartes regnes som den moderne filosofis far.

Blaise Pascal (1623-1662)

Fransk matematiker, fysiker, filosof og forfatter. Pascal var katolikk og hevdet en lære om at vi kan erfare Gud gjennom hjertene våre, ikke gjennom fornuften slik andre filosofer på hans tid mente (f.eks. Descartes). Innen matematikken la han grunnlaget for den moderne lære om sannsynlighet. Innen fysikken formulerte han det som senere skulle bli kjent som Pascals trykklov.